

De Zwaluwman

Gavriel Savit

De Zwaluwman

Vertaald uit het Engels
door Astrid Huisman

Ambo | Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 2998 2

© 2016 Gavriel Savit

© 2016 Nederlandse vertaling Ambo | Anthos *uitgevers*,

Amsterdam en Astrid Huisman

Oorspronkelijke titel *Anna and the Swallow Man*

Oorspronkelijke uitgever Alfred A. Knopf, New York

Omslagontwerp Bloemendaal & Dekkers

Omslagillustratie © Winky Lewis / Getty Images

Foto auteur © Arthur Cohen

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Voor Sophie 'Sunnie' Tait,
zaliger nagedachtenis,
als schrale tegenprestatie voor alle prachtige
boeken die ze mij gegeven heeft

Wat zeg je?

Toen Anna Łania op zes november van het jaar 1939 (haar zevende levensjaar) 's ochtends wakker werd, waren er een paar dingen die ze niet wist:

Anna wist niet dat het hoofd van de Gestapo in het bezette Polen de rector van de Jagiellonische universiteit per decreet had gedwongen om alle professoren (van wie haar vader er één was) bijeen te roepen voor een lezing en discussie over het bestuur van de Poolse academie onder Duitse heerschappij, die die dag om twaalf uur 's middags zouden plaatsvinden.

Ze wist niet dat haar vader samen met zijn collega's van collegezaal 56 weggevoerd zou worden, eerst naar een gevangenis in Krakau, de stad waar Anna en haar vader woonden, vervolgens naar een aantal andere verzamelpunten door heel Polen, om ten slotte gedeporteerd te worden naar het concentratiekamp Sachsenhausen in Duitsland.

Ze wist ook niet dat de nog levende collega's van haar vader een paar maanden later gedeporteerd zouden worden naar Dachau, een kamp in Noord-Beieren met

een nog veel slechtere reputatie, maar dat haar vader zich ten tijde van dat transport al niet meer in een dussdanige conditie bevond dat hij vervoerd kon worden.

Wat Anna die ochtend wel wist was dat haar vader een paar uur weg moest.

Meisjes van zeven verschillen onderling enorm van elkaar. Sommigen zullen zeggen dat ze allang volwassen zijn, en dan kun je ze haast geen ongelijk geven; anderen vinden het kennelijk veel belangrijker om de geheimen die met krijgt aan de binnenkant van hun hoofd geschreven staan voor zichzelf te houden dan om een volwassene ook maar iets vertellen; en weer anderen (veruit de grootste groep) hebben nog niet definitief besloten bij welke groep ze horen en kunnen je elke dag, elk uur, zelfs elk moment een totaal ander gezicht tonen dan je zou verwachten.

De zevenjarige Anna behoorde tot de laatste groep en haar vader stimuleerde deze ambivalente gesteldheid. Hij behandelde haar als een volwassene, respectvol en attent, maar tegelijkertijd wist hij in haar het gevoel te beschermen en te behouden dat alles wat ze in de wereld tegenkwam een gloednieuwe en unieke ontdekking was.

Anna woonde bij haar vader, die hoogleraar linguïstiek was aan de Jagiellonische universiteit in Krakau, wat betekende dat ze elke dag van de week een andere taal spraken. Op haar zevende was ze goed in Duits, Russisch, Frans en Engels, sprak ze tevens een aardig woordje Jiddisch en Oekraïens, plus een klein beetje Armeens en Karpatisch Romani.

Haar vader sprak nooit Pools met haar. Het Pools kwam vanzelf wel, zei hij.

Je moet wel behoorlijk van praten houden wil je zoveel talen leren als Anna's vader beheerste. In de meeste herinneringen aan haar vader was hij aan het woord: lachend en grappen makend, discussiërend en zuchtend met de vele vrienden en gesprekspartners met wie hij door de hele stad contacten onderhield. Sterker nog, het grootste deel van haar leven met hem had Anna gedacht dat elke taal die haar vader sprak op maat gemaakt was, als een maatpak voor de persoon met wie hij converseerde. Frans was geen Frans: Frans was *monsieur* Bouchard. Jiddisch was geen Jiddisch: het was *reb* Shmulik. Elk woord en elke zin in het Armeens die ze ooit had gehoord deed haar denken aan het gezicht van de kleine, oude *tatik* die Anna en haar vader stevast ontving met kopjes sterke, bittere koffie.

Elk Armeens woord rook naar koffie.

Als Anna's prille leven een huis was geweest, dan waren de mannen en vrouwen met wie haar vader zijn vrije tijd converserend doorbracht de pijlers. Ze hielden de hemel boven en de aarde beneden, en ze glimlachten en spraken met haar alsof ze een van hun eigen kinderen was. Professor Łania kwam nooit alleen op bezoek: professor Łania en Anna kwamen op bezoek. Of, zoals zij het zouden zeggen, professor Łania en Anja, of Khannah, of Anke, of Anushka, of Anouk. Ze had evenveel namen als er talen waren, als er mensen op de wereld waren.

Als elke taal voor maar één persoon bestemd is, gaat

een meisje zich natuurlijk op een gegeven moment afvragen: wat is mijn vaders taal? Wat is mijn taal?

Het antwoord was vrij simpel: ze waren andermanstig. Terwijl andere mensen blijkbaar gebonden waren aan maar één taal, hoogstens twee of drie, leek Anna's vader zich niets aan te trekken van de grenzen waar anderen in het gedifferentieerde landschap van Krakau tegenaan liepen. Hij hoefde zich niet te beperken tot één manier van spreken. Hij kon alles zijn wat hij wilde. Behalve, wellicht, zichzelf.

En als dit voor Anna's vader gold, tja, dan moet het ook voor Anna hebben gegolden. In plaats van zijn dochter één specifieke taal mee te geven die haar zou kenmerken, bood hij haar het brede spectrum van de talen die hij beheerste en zei: 'Kies maar. Creëer iets nieuws voor jezelf.'

Anna had geen herinneringen aan haar vader waarin hij niets zei. Hij leefde in haar herinnering als een levendig beeld, geboetseerd in de vorm van zijn gebruikelijke luisterhouding: rechterbeen over de linkerknie geslagen, elleboog steunend op de knie, kin in de hand. Hij nam deze houding regelmatig aan, maar zelfs als hij stil en aandachtig luisterde, kon Anna's vader niet anders dan communiceren, en zijn lippen en wenkbrauwen krulden en kronkelden als reactie op wat er gezegd werd. Andere mensen moesten hem dan vragen wat deze eigenaardige tics en trekjes betekenden, maar Anna sprak die taal ook vloeiend en hoefde nooit om uitleg te vragen.

Zij en haar vader waren constant met elkaar in gesprek. Ze spraken in elke taal, in elke hoek van hun ap-

partement en door de hele stad. Van alle mensen praatte hij het liefst met haar, dat wist ze zeker.

De eerste keer dat Anna beseftte dat een taal een compromis tussen mensen vormde – dat twee mensen die dezelfde taal spraken niet per se dezelfde mensen waren – was voor zover ze zich kon herinneren de enige keer dat ze haar vader een vraag stelde waarop hij geen antwoord wist.

Ze waren op weg naar huis geweest van een uitstapje en het was ondertussen donker geworden. Anna herkende het deel van de stad niet waar ze liepen. Haar vader hield haar hand stevig vast, en ze kon zijn grote stappen alleen op een drafje bijhouden. Hij versnelde zijn pas, steeds sneller terwijl de zon achter de daken zakte en daarna achter de heuvels in de verte, en toen het gebeurde renden ze haast.

Ze hoorde hen eerder dan dat ze hen zag. Ze hoorde de luide, vrolijke lach van een man, die zo oprecht geamuseerd klonk dat Anna ook glimlachte en dolgraag wilde zien waarom er gelachen werd. Maar toen ze bij de straat kwamen waar het geluid vandaan kwam, verdween haar glimlach.

Er waren drie soldaten.

De lachende soldaat was het kleinst. Ze kon zich de andere twee niet goed meer herinneren, behalve dat ze haar ontzaglijk groot hadden geleken.

‘Spring!’ riep de kleinste soldaat. ‘Spring! Spring dan!’

De oude grijze man voor hen deed zijn best om daar gehoor aan te geven en sprong vergeefs op en neer, maar er was overduidelijk iets mis met zijn been – een lelijke

breuk misschien. Hij had er duidelijk veel last van. Uit pure wilskracht gaf hij iedere keer als zijn schoenen op de kasseien neerdaalden geen kik, ondanks de pijn die zijn gezicht deed vertrekken.

De kleine soldaat vond dat blijkbaar nog gemakkelijker.

Het moeilijkst aan deze herinnering was misschien nog wel dat hij lachte uit oprechte, onverdeelde vreugde. In Anna's beleving sprak, of liever, lachte de soldaat de taal van Herr Doktor Fuchsmann.

Herr Doktor Fuchsmann was een dikke, bijna kale man die altijd een vest aanhad. Hij droeg een bril en had een wandelstok waarmee hij de hele dag in zijn kleine apotheek rondschuifelde. Herr Doktor Fuchsmann was een man die giechelde en bijna altijd rood aanliep. In de korte tijd dat Anna hem had gekend, had hij haar meer koekjes toegestopt dan ze ooit bij elkaar had gezien.

En de kleine soldaat sprak Herr Doktor Fuchsmann.

Anna was in de war. Ze kon de soldaat niet in de context van de dokter plaatsen, noch de dokter in de context van de soldaat. Dus deed ze wat elk kind in zo'n situatie zou doen.

Ze vroeg het aan haar vader.

Als Anna's vader niet de man was geweest die hij was, en als Anna niet sinds ze kon praten Duits had verstaan en gesproken en gedeeltelijk in het Duits had gedacht – kortom, als ze niet zo'n feilloze uitspraak had gehad – dan was dit verhaal waarschijnlijk al afgelopen voordat het goed en wel begonnen was.

'Papa,' zei Anna. 'Waarom lachen ze om die meneer?'

Anna's vader gaf geen antwoord. De soldaat draaide zijn hoofd om.

'Omdat dat geen man is, *Liebling*,' zei hij. 'Maar een *Jude*.'

Anna herinnerde zich nog precies wat hij zei, omdat het alles voor haar veranderde. Ze dacht dat ze wist wat taal was, hoe taal werkte, hoe mensen verschillende woorden uit de lucht plukten om de wereld om hen heen mee te vormen.

Maar dit was nog veel ingewikkelder.

Reb Shmulik zei geen *Jude*. Reb Shmulik zei *jid*.

En deze soldaat verschilde, ongeacht de taal die hij sprak, evenveel van Herr Doktor Fuchsmann als dat hij naar eigen zeggen van reb Shmulik de Jood verschilde.

In 1939 viel een groep mensen die Duitsers heetten een land dat Polen heette binnen en nam de macht over in Krakau, waar Anna woonde. Korte tijd later begonnen deze Duitsers een operatie met de naam Sonderaktion Krakau, die gericht was tegen de intellectuelen en academici van de stad, onder wie Anna's vader.

De dag dat Sonderaktion Krakau zou worden uitgevoerd was zes november 1939 – Anna's zevende levensjaar – en het enige wat Anna die ochtend wist, was dat haar vader een paar uur weg moest.

Hij liet haar kort na elven achter bij Herr Doktor Fuchsmann, waarna hij niet meer terugkeerde.

Anna's vader bracht haar wel vaker onder bij zijn vrienden wanneer hij een urgente zaak moest afhandelen. Hij kon haar met een gerust hart korte tijd alleen thuis laten,

maar hij moest natuurlijk weleens langer weg. Ze was nog erg jong en af en toe had hij een oppas nodig.

Anna's vader had zijn best gedaan om haar af te scherpen van de gebeurtenissen in de stad, maar oorlog is oorlog, en je kunt een kind onmogelijk aldoor tegen de wereld beschermen. Er waren uniformen op straat, en schreeuwende mensen, en honden, en angst, en soms gewerschoten, en als een man van praten houdt zal zijn dochter vroeg of laat het woord 'oorlog' opvangen. 'Oorlog' is in elke taal een beladen woord.

Anna had slechts een vage herinnering aan de tijd voordat dit beladen woord om haar heen was neerge-daald als de verzwaarde punten van een net, maar wat haar vooral van die tijd was bijgebleven, meer nog dan de gestalte of het gezicht van een bepaald persoon, meer nog dan de vluchtige indruk die ze van haar moeder had gekregen, was het bruisende leven in de straten van een uitbundige stad: kletsende wandelaars in de parken en plantsoenen, glazen bier of kopjes koffie of thee op de tafeltjes op de trottoirs, moeders, geliefden en vrienden die namen riepen door de weergalmende stenen straten, in de hoop dat het dierbare hoofd zich zou omdraaien voordat het om de hoek verdween. Voor Anna's gevoel waren het dagen van eeuwigdurende warmte en zon geweest, maar oorlog, zo merkte ze, had veel weg van een storm: als hij onderweg was, moest je maken dat je binnenkwam.

In zijn laatste maanden bracht Anna's vader vrij veel tijd met haar in huis door, pratend, en als de behoefte aan stilte onweerstaanbaar werd, lezend. Hij bedoelde het

goed, maar het gros van de boeken die hij in huis had was ver boven Anna's niveau, dus ze bracht veel van haar tijd door met één bepaald boek, een dikke pil met kinderverhalen uit alle windstreken. Of ze nu van Aesopus waren, of uit de Bijbel, uit noordse mythes of Egypte kwamen, ze waren stuk voor stuk geïllustreerd in dezelfde vertrouwde negentiende-eeuwse stijl, met pen en inkt, en weergegeven op dik, zwaar papier.

Anna miste dat boek zodra ze ervan gescheiden werd. Zelfs nog eerder dan dat ze haar vader miste.

Op zes november gedroeg Herr Doktor Fuchsmann zich de eerste twee of drie uur na de middag zoals hij zich altijd had gedragen wanneer Anna er was: zolang er niemand in de winkel was plaagde hij haar en lachte hij boven zijn brilletje uit, en zodra de deurbel klingelde en er een nieuwe klant binnenkwam negeerde hij haar meteen. Ze kreeg veelminder koekjes dan de voorgaande dagen, maar Anna had daar begrip voor – Herr Doktor Fuchsmann had het tekort geweten aan de oorlog. Dit was een veelvoorkomende gewoonte die Anna inmiddels vertrouwd voorkwam: telkens als iemand de laatste tijd iets ongewoons opmerkte, kon het blijkbaar verklaard worden door op de oorlog te wijzen.

Anna wist nog steeds niet precies wat er met het woord 'oorlog' bedoeld werd, maar schijnbaar was het, althans gedeeltelijk, een aanval op de toevoer van haar koekjes, en daar kon ze het simpelweg niet mee eens zijn.

Het was die dag veel drukker in de winkel dan Anna ooit had meegemaakt, en tot opluchting van Herr Doktor Fuchsmann bleken de klanten voornamelijk jonge

Duitsers te zijn met uniformen die subtiel van elkaar verschilden. Zelfs een aantal van de oudere heren in pak sprak een gearticuleerd, afgemeten Duits, dat Anna, hoewel het duidelijk dezelfde taal was als die van de Herr Doktor, vond klinken alsof het met aangespannen spieren naar voren boog, terwijl dat van hem ontspannen achteroverleunde. Anna vond het allemaal vreselijk interessant, maar Herr Doktor Fuchsmann werd nerveus wanneer ze zich te openlijk concentreerde op wat zijn klanten zeiden, dus deed ze uit alle macht alsof ze niet luisterde.

Hij probeerde zijn groeiende ongerustheid te verhullen terwijl de uren verstreken, maar toen het tijd werd om zijn winkel te sluiten en Anna's vader haar nog steeds niet had opgehaald, liet Herr Doktor Fuchsmann duidelijk merken hoe bezorgd hij was.

Anna maakte zich echter nog geen grote zorgen. Haar vader was wel vaker lang weggebleven, en hij was altijd teruggekomen.

Maar nu klonken er geregeld schoten op straat, en er blaften voortdurend honden. Herr Doktor Fuchsmann weigerde pertinent Anna mee naar huis te nemen, wat haar ongerustheid aanwakkerde. Hij was tot dan toe altijd ontzettend lief voor haar geweest, en het verwarde haar dat hij nu opeens onaardig deed.

Anna sliep die nacht in de winkel onder de toonbank, koud en zonder deken, bang om gezien te worden of te veel geluid te maken aangezien de straten zich in het toenemende donker vulden met Duits.

Ze kon de slaap niet vatten. Door haar ongerustheid

bleef haar brein net actief genoeg om te voorkomen dat ze indommelde, maar niet zo actief dat ze kon voorkomen dat ze zich ging vervelen. Tijdens deze oneindige tussenfase miste ze haar verhalenboek.

Bijna achter in het boek stond een verhaal – de gebarsten boekband viel hier inmiddels automatisch open – over een spichtig spook dat de Elfenkoning heette. Anna vond het heerlijk om naar de illustratie te kijken tot haar angst bijna ondraaglijk werd en het boek dan dicht te slaan. Haar angst verdween zodra de Elfenkoning gevangenzat tussen de bladzijden van zijn boek, daar kon ze van op aan, en ze wilde dat ze haar knagende ongerustheid nu samen met hem kon opsluiten.

De volgende ochtend bracht Herr Doktor Fuchsmann Anna wat te eten. Het stelde haar gerust, maar tegen lunchtijd werd het duidelijk dat het niet de bedoeling was dat ze bleef. Het speet hem enorm en hij zei dat hij haar vader meteen naar haar toe zou sturen zodra hij kwam om haar op te halen, maar ze kon echt niet meer bij hem in de winkel blijven.

Ze begreep het volkomen. Daar viel niets tegen in te brengen.

Herr Doktor Fuchsmann sloot zijn winkel af en liep met Anna mee naar huis. Bij aankomst ontdekte ze al gauw dat haar vader de deur op slot had gedaan toen ze de dag ervoor naar Herr Doktor Fuchsmann waren gegaan. Herr Doktor Fuchsmann zou dit echter nooit te weten komen, want hij had zich verontschuldigd en was vlug terug naar zijn winkel gelopen zodra Anna's appartementengebouw in zicht kwam.

Anna zat een tijdlang voor de deur van haar appartement. Ergens was ze er nog steeds zeker van dat haar vader onderweg was, en ze deed haar uiterste best om haar ongerustheid te beknotten en deze zekerheid daarvoor in de plaats te laten groeien. Hij kon elk moment thuis komen.

Maar hij kwam niet.

Telkens als Anna merkte dat haar zekerheid afnam, voelde ze aan de deurknop van het appartement. Ze voelde er steeds opnieuw aan en raakte er gaandeweg vast van overtuigd dat haar vader haar niet had buitengesloten maar dat ze de deurknop gewoonweg niet krachtig genoeg had omgedraaid.

Maar hoe graag ze ook wilde dat dat waar was, de deur gaf niet mee. In tijden van vrede worden zulke fantasieën soms werkelijkheid. Maar nooit in tijden van oorlog.

Anna had het gevoel dat ze daar een eeuwigheid zat, en dat was in zekere zin ook zo. Voor een kind duurt een leeg uur een mensenleven. Anna zat er minstens twee of drie uur, en als de oude mevrouw Niemczyk van de overkant van het trappenhuis er niet was geweest, had ze misschien wel op haar vader zitten wachten tot de oorlog haar dat belette.

Mevrouw Niemczyk beklagde zich regelmatig bij Professor Łania (en bij anderen) dat hij en zijn dochter te laat op de avond nog te hard praatten, maar Anna's vader was ervan overtuigd geweest dat ze het gewoonweg niet waardeerde dat er zigeuners, Armeniërs en Joden bij hen over de vloer kwamen. Mevrouw Niemczyk sprak alleen Pools, en ze zei zelden een woord te veel. In

haar hele leven had ze nog nooit één woord tegen Anna gezegd, hoewel de oude vrouw geregeld haar vader over haar had aangesproken waar ze bij stond, meestal om te zeggen dat hij zijn dochter niet opvoedde zoals het hoorde. Het spreekt vanzelf dat Anna nooit echt blij was om haar te zien, en voor een meisje dat zo graag mensen ontmoette als Anna zei dat genoeg.

Kort nadat Anna voor haar deur was gaan zitten wachten, verliet mevrouw Niemczyk even haar appartement voor een boodschap. Toen ze het trappenhuis door liep bleef haar blik op Anna rusten, en toen ze terugkwam lieten haar ogen Anna pas los toen ze de deur achter zich dichttrok.

Anna had geen idee wat mevrouw Niemczyk zou doen, maar de oude vrouw opende de deur af en toe op een kier om te kijken of het meisje nog steeds voor de deur zat, en iedere keer dat Anna haar zag keek het kleine stukje gezicht dat ze van mevrouw Niemczyk achter de deur kon zien iets blijer.

Als de oude mevrouw Niemczyk er niet was geweest, was Anna hoogstwaarschijnlijk op haar vader blijven wachten.

Als de oude mevrouw Niemczyk er niet was geweest, had Anna de Zwaluwman hoogstwaarschijnlijk nooit ontmoet.

In Krakau waren er legio appartementen, kamers, zelfs cafés en tavernes waar Anna in alle mogelijke talen voor een paar dagen had kunnen rekenen op een warm onthaal van een van de vele vrienden van haar vader, maar

toch keerde ze terug naar de winkel van Herr Doktor Fuchsmann. Per slot van rekening had ze haar vader daar voor het laatst gezien. En hij ging ervan uit dat zij daar was.

Het werd later en later. Anna had honger, en toen de zon aan zijn afdaling richting de horizon begon vroeg ze zich af waar ze die nacht moest slapen. Deze bezorgdheid was een nieuw gevoel voor haar: tot de avond ervoor was de enige plek waar ze in haar leven had geslapen het kleine bed achter de gesloten deur van haar appartement geweest, naast de kamer van haar vader.

Herr Doktor Fuchsmann was bezig met een klant toen Anna bij zijn winkel aankwam. Door de grote ramen van spiegelglas zag ze hem praten met een man in pak, en hoewel hij in haar richting keek, leek het of hij haar niet zag.

Het was koud op straat.

Hoewel ze zich al op jonge leeftijd in veel opzichten volwassen gedroeg, was Anna destijds het toonbeeld van kinderlijke gehoorzaamheid. Herr Doktor Fuchsmann had gezegd dat ze niet in de winkel kon blijven, en hoe zeker ze ook wist dat de omstandigheden anders waren dan hij had gedacht, hoe wanhopig ze ook werd, ze zou pas naar binnen gaan als dat van hem mocht.

Dat bedoelden volwassenen met 'braaf zijn'.

Anna ging op straat zitten om op een vader te wachten die niet zou komen. De straat waar de winkel van Herr Doktor Fuchsmann aan lag, was kort: een kronkelig, geplaveid, smal straatje dat twee belangrijke verkeerswegen met elkaar verbond en aan geen van beide kanten